

Vidék- és területfejlesztés 6.

**Vidéki térségeink jellemzői és változások
irányai a rendszerváltást követően**

Dr. Dorgai, László

Vidék- és területfejlesztés 6.: Vidéki térségeink jellemzői és változások irányai a rendszerváltást követően

Dr. Dorgai, László

Lektor: Dr. Bíró, Szabolcs

Ez a modul a TÁMOP - 4.1.2-08/1/A-2009-0027 „Tananyagfejlesztéssel a GEO-ért” projekt keretében készült. A projektet az Európai Unió és a Magyar Állam 44 706 488 Ft összegben támogatta.

v 1.0

Publication date 2010

Szerzői jog © 2010 Nyugat-magyarországi Egyetem Geoinformatikai Kar

Kivonat

A vidék társadalmi-gazdasági problémái nem új keletűek és várhatóan hosszú időn át létezőek lesznek. A modul a rendszerváltás utáni folyamatokról szól (a népesség alakulása, az infrastruktúra változása, vidéki foglalkoztatottság és keresetek alakulása, a vidék gazdasági bázisa), elsősorban szemléletformálási céllal. Érinti a rendszerváltás utáni vidékfejlesztési programokat is (SAPRD, AVOP NVT), elsősorban azok (mérsékelt, de nem lebecsülendő) vidékfejlesztési hatásait kiemelve.

Jelen szellemi terméket a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény védi. Egészének vagy részeinek másolása, felhasználás kizárólag a szerző írásos engedélyével lehetséges.

Tartalom

6. Vidéki térségeink jellemzői és változások irányai a rendszerváltást követően	1
1. 6.1 Bevezetés	1
2. 6.2 A vidék állapota	2
2.1. 6.2.1 A vidék népességének változása	2
2.2. 6.2.2 Az infrastruktúra	3
2.3. 6.2.3 A vidéki népesség foglalkoztatása, a keresetek alakulása, a vidék gazdasági bázisa	4
2.4. 6.2.4 A vidékfejlesztési programok hatásai	6
3. 6.3 Összefoglalás	10

A táblázatok listája

6-1. A SAPARD program keretében kifizetett támogatások intézkedések szerint	7
6-2. Az AVOP keretében kifizetett támogatások prioritások szerint	9

6. fejezet - Vidéki térségeink jellemzői és változások irányai a rendszerváltást követően

1. 6.1 Bevezetés

A tananyag összeállításakor szem előtt tartottuk a képzés fő céljait, a hallgatók szakmai irányultságát és előéletét, továbbá, hogy a végzett mérnökök várhatóan milyen munkaköröket fognak betölteni.

Épp ezért nem törekedhetünk a témakör teljes mélységű megismertetésére, és természetesen számonkérésre sem. Azt akarjuk elérni, hogy a végzett mérnöknek legyen „rálátása” a vidékfejlesztés és területfejlesztés problémakörére, megszerezve azokat az alapvető ismereteket, melyekkel partnere lehet a területrendezés-birtokrendezés terén és a kapcsolódó szakterületeken tevékenykedő és együttműködésre ítélt szakembereknek (tervezők, fejlesztési ügynökségek, hatóság). A tárgy elsődleges célja tehát, hogy a hallgatókat eligazítsa a vidék- és területfejlesztéssel kapcsolatos fogalomkörben, rávilágítson a túlzott területi (regionális) különbségek társadalmi veszélyeire, a vidék- és területfejlesztés indokaira (indítékaira), a területi különbségek kezelésének eszközeire. Igyekszünk az aktuális problémákra és a problémák megoldására, elhárítására irányuló válaszokra koncentrálni, az elméleti háttér mélyebb feltárását tudatosan kerüljük. A vidék fogalmát az OECD (és EU) szerint értelmezve hazánk területének zöme vidék. A tananyagot úgy állítottuk össze, hogy a valamilyen szempontból sajátos vidéki térségekről (például aprófalvas, határmenti, Tisza völgy) írunk az 5. modulban (az OTK kapcsán), a leghátrányosabb helyzetű kistérségekről a 2. modulban (területi különbségek), de más modulokban is előfordulnak a vidéki térségekre való utalások. Ennem a modulban inkább csak általánosságban szólnunk a vidéki térségekről, a más helyen leírtak konkrétabb megállapítások megismétlését igyekszünk tudatosan kerülni.

Ez a modul elsősorban a vidéki térségekben a rendszerváltást követően jelentkező változásokkal foglalkozik, de rövid történelmi visszatekintéssel indít. Erre elsősorban azért van szükség, hogy világossá tegyünk: a vidék gazdasági-társadalmi problémái nem a rendszerváltással, nem a rendszerváltás miatt, **még csak nem is a szocializmus időszakában keletkeztek**. Súlyos társadalmi örökségünk, melytől szeretnénk, de eddig nem tudtunk megszabadulni, és feltehetően hosszú időre lesz szükség ahhoz, hogy a vidék hátrányos helyzetét alig érezhetővé tegyünk.

Mint mondtuk, a vidék sanyarú helyzetét nem a rendszerváltás okozta, de a rendszerváltás környékén megélt társadalmi-gazdasági változások megmutatták **a vidék rendkívül sérülékeny voltát**, miután a kedvezőtlen következmények sokkal élesebben jelentkeztek, mint hazánk „rakottabb” (gazdagabb) tájain. A modul elsődleges célja, hogy bemutassa: a vidék helyzetét – és annak változását – jelző legfontosabb elemek (a népesség változása és a kiváltó okok, gazdasági bázis –foglalkoztatottság – munkanélküliség – kereseti viszonyok, infrastruktúra) hogyan változtak? A változások okaira is utalunk. Nem szeretnénk, hogy a hallgatók sok statisztikai adat mellett/között ne lássák a lényegét (igyekszünk kevés számadattal operálni), tendenciákat szeretnénk érzékeltetni és megértetni. A statisztikai adatok sajnos egyébként **nem jeleznek látványos előrelépést**, még a legutóbbi években sem, amikor pedig már az EU pénzügyileg is támogatott különböző úgynevezett vidékfejlesztési programjai is működtek.

A modul végén elhelyeztünk irodalomjegyzéket, amely az adott téma iránt mélyebben érdeklődő hallgatóink számára ajánlott irodalom, illetve azoknak a forrásmunkáknak a jegyzéke, melyeket a modul megírásához felhasználtunk. Igyekezünk a forrásmunkák **internetes elérési lehetőségét megadni**, hogy a forrásmunkák elérését (hallgatóink munkáját) megkönnyítsük.

A modulok természetesen egymással szerves kapcsolatban állnak. Arra külön felhívjuk a figyelmet, hogy **ez a modul szinte mindegyikhez**, de különösen az ötödikhez, hetedikhez és nyolcadikhoz **igen szorosan kapcsolódik**. A tananyag elsajátításakor erre legyenek tekintettel.

Ebből a fejezetből megismerheti:

- hogyan változott a vidék helyzete (állapota) a közelmúltban (elsősorban a rendszerváltást követően),

- melyek a változást jelző súlyponti elemek (népesség változása, infrastruktúra, foglalkoztatottság és keresetek, a vidék gazdasági bázisa).

A fejezet elsajátítása után képes lesz:

- minősíteni a változások jellegét,
- megítélni, hogy a kedvezőtlen irányú változások tompítására tett állami beavatkozások (amelyeket más modulokban tárgyaltunk) társadalmilag indokoltak.

2. 6.2 A vidék állapota

A vidék állapotával kapcsolatos elsődleges statisztikai adatok általában szegényesek, nem véletlenül, hiszen a vidék térbeni (földrajzi) és közigazgatási **lehatárolása sem általánosan elfogadott**. Viszont számos értékelés, elemzés készült, melyek településszisztematikus adatokra támaszkodnak, másrészt pedig (részben településszisztematikához kapcsolódó) különböző szociológiai felmérésekből táplálkoznak, ezek alapján a vidék helyzetéről viszonylag pontos képet kaphatunk.

2.1. 6.2.1 A vidék népességének változása

A rendszerváltás megelőzően – főként az ötvenes éveknek az úgynevezett „szocialista iparosítás” kényszerítő hatására – a falusi népesség aránya rohamosan csökkent, a városoké, különösképp a nagy iparvárosoké pedig növekedett. Hangsúlyozni kell, a városiasodás folyamatában **nem a falvak urbanizálódtak** (akad ugyan példa erre is), hanem a **kialakuló nagy iparvárosok hihetetlen elszívó hatást gyakoroltak a falusi népességre**. A szívóhatás elsősorban a megélhetési különbségek miatt (az ipar- és bányavárosokban biztos munkaalkalom, magasabb kereset, kedvezőbb szociális-kommunális ellátások, illetve szolgáltatások) jelentkezett. A háború utáni években a parasztságot sújtó beszolgáltatási kötelezettség, a kulákküldözés, majd a hatvanas évek elején „a mezőgazdaság szocialista átszervezése” (termelőszövetkezetek és állami gazdaságok létrehozása), a hetvenes években pedig a mezőgazdaságban jelentkező technikai-műszaki fejlesztés jelentősen csökkentette a mezőgazdálkodás élőmunka igényét a hagyományos gazdálkodáshoz képest. Nagy méretet öltött az ingázás (napi, heti) a városi munkahelyek irányába, majd aki tehetett, az új munkahely közelében, vagyis városokban igyekezett letelepedni is¹. Ez a folyamat a hatvanas évek végére gyakorlatilag lezárult.

A népességcsökkenés a falvak szempontjából elsősorban azért volt kedvezőtlen, mert az elköltözést elsősorban a fiatalabb korosztályok és a képzetesebb munkaerő (amely könnyebben talált jól fizető munkahelyet) vállalta, így ez a népességmozgás egyfajta **kontrasztelekciót**² váltott ki a vidéki népesség körében.

A rendszerváltás táján a **falusi népesség teljes népességen belüli arányának csökkenési tendenciája majdnem megállt**, helyenként kisebb mértékű visszaáramlás is tapasztalható (leginkább nagyvárosok vonzáskörzetében, és a visszaköltözés azokba a falvakba jellemző, ahol jó az infrastruktúra, továbbá környezeti adottságaik miatt is vonzóak). 1980-ban 38,0%, 1994-ben 35,9%, 1996-ban **37,2% volt a falvakban élő népesség aránya**, azóta a falusi népesség aránya számottevően nem változik. A különböző méretű (lakónépességű) **falvak csoportjai között azonban jelentkezik egyfajta népesség-átrendeződés**. A legkisebb (az 500 főnél kevesebb lélekszámú) falvak népessége tovább csökken, a nagyobbaké (2 ezer fő körüli) pedig – ha csekély mértékben is – növekszik. Az átrendeződés részben természetes folyamat, a legkisebb lélekszámú falvak népességének különösen kedvezőtlen korösszetétele (előregedő népesség, emiatt alacsony szaporulati ráta, magas elhalálozás) miatt. Lényeges, hogy **mérséklődött a nagyvárosok elszívó hatása**, mert általában azokban is romlottak a foglalkoztatási lehetőségek, a képzetlen és az idősebb korosztályokba tartozó munkaerő elhelyezkedési esélyei minimálisra csökkentek. A falusiak helyben maradására kényszerítő erő általánosan, különösen pedig a kisebb és periférikus fekvésű települések **lakóingatlanainak leértékelődése**, amit a minimális (szinte nem létező) kereslet váltott ki. Ezekben a településeken egyre több a megüresedett, gazdátlanul vált, következőképp elhanyagolt porta, elhagyott lakóház és gazdaági épület.

Magyarország népességének tehát bő egy harmada él falusi (falusias) településeken, és ez az arány a következő években lényegesen nem fog változni. Persze statisztikailag – a települések státusza (község-város) alapján –

¹ Az ingázás és a falvak népességcsökkenése (elvándorlás) nem csak magyar jelenség, és a társadalmi berendezkedéstől szinte függetlenül jelentkezik (tehát azokban az országokban is, ahol a szocialista tervezettség nem avatkozott be drasztikusan a gazdasági-társadalmi változásokba), elsősorban a gazdasági fejlődés, a gazdasági szerkezet változásának (az iparosodás) következménye.

² A nemesítés témaköréből kölcsönvett kifejezés, ahol eredendően azt jelenti, hogy nem a magas teljesítményre képes egyedek maradtak meg a kiválasztódás során.

akár jelentősebb változás is kimutatható (volt és lesz), de közismert, hogy számos város helységnévtáblája alá ki lehetne írni: „ez a falu város”³.

A vidéki lakosság arányának szerény növekedése annak is következménye, hogy sokan a korábban városokba telepedettek közül (leginkább akik elvesztették a munkájukat, vagy nyugdíjasok lettek) visszatelepültek a falvakba az alacsonyabb megélhetési költségek reményében. A vidéki népesedés gyarapodásában a zömében vidéki településeken élő **cigányság átlagosnál nagyobb természetes szaporodása is jelentős tényező**. A cigányság meghatározó többsége gazdasági, kulturális, és társadalmi tőke nélküli, akik **a szocializmus utolsó éveiben, vagy a rendszerváltás után, munkájukat is elvesztették** (nagy iparvállalatok felszámolása, bányák bezárása) és megélhetésük (utódaik megélhetésének) gyakran egyetlen forrása a gyermekek számával összefüggő szociális segély. E helyen is hangsúlyozzuk, hogy a vidékfejlesztési programoknak – és általában a társadalmi programoknak – **kiemelten kell foglalkozniuk** e hátrányos helyzetű társadalmi réteg integrálásával, különösképp a munkaerő piacra való bevezetésükkel, illetve visszavezetésükkel.

A népesség-változási tendenciáktól függetlenül felerősödött a falusi lakosság elöregedése. A vidékfejlesztés ma már számos vidéki településen **nem a „fejlesztés” kifejezés klasszikus értelmezése szerint jelentkezik**, hanem az idősekről, a szociálisan rászorulókról való minimális gondoskodás, ellátás feltételeinek megteremtését jelenti! Az egészségügyi intézményrendszer leépülése, illetve tartósan meglévő problémái a vidékieket fokozottabban érinti (háziorvosi ellátás, sürgősségi betegellátás), az elöregedés, a romló életkörülmények, az általános elszegényedéssel összefüggő korszerűtlen táplálkozás és többlet-munka vállalása (már akinél erre manapság is adódik lehetőség) miatt erőteljesen romlik a vidéki lakosság egészségi állapota. Egyes vélemények szerint – épp a rendkívül mostoha életfeltételek miatt – a vidéki lakosok között magasabb a stresszre visszavezethető megbetegedések aránya is, mint a városi lakosoknál. A vidéki társadalomban korábban nem tapasztalt különbségek hirtelen növekedése (különösen a „mélyszegénység”), a tömeges munkanélküliség, a személyes kiszolgáltatottság érzése, a falusi közösségek felbomlása a mentális eredetű betegségek terjedését is felgyorsította. A vidéki életfeltételek romlásának igen fontos mutatója, hogy **a kilencvenes években tovább csökkent a vidéki lakosság várható élettartama**, amely ma már 6-8 évvel alacsonyabb, mint a rendszerváltás előtti évtizedekben volt!

Falvak, különösen pedig a kistalvak egyik legnagyobb és terebélyesedő gondja a magányosan élő idős emberekről való **elemi gondoskodás** (étkeztetés, ápolás, tüzelővel ellátás). A falugondnoki intézmény⁴ – amikor arra alkalmas és megbízott személy önkormányzati gépkocsi igénybevétel gondoskodik alapvető „szolgáltatásokról” (például idősek szállítása orvosi rendelésre, gyógyszerkiváltás, napi melegétel szállítás) – sikeres és az érdekeltek körében nagyra becsült ellátási tevékenység.

2.2. 6.2.2 Az infrastruktúra

Az alapoktatási és gyermekintézményekkel való ellátás (általános iskola, óvoda, bölcsőde) nem javult, sőt **romlott**. Sok településen nem működik általános iskola, bár sokan sokak szerint ez teljesen normális, a fejlettebb országokban is elfogadott jelenség. Az iskola hiánya talán nem baj, az viszont biztosan az, ha gyermekek kulturált, megfelelő kísérővel való utaztatása az iskolába nem megoldott. Mondhatjuk, ma általában nem megoldott. A megállapítás alátámasztására elegendő például azt felvetni: az iskolás gyerekek a szokásos közösségi közlekedést (ami egyébként is gyatra színvonalú és nem alkalmazkodik az iskolai időbeosztáshoz) kénytelenek igénybe venni, a közlekedési eszközre a szabad ég alatt várakoznak, a járművön pedig (ahol esetleg részeg, randalírozó utasok is vannak) esetleg az „ököljog” gondoskodik a rendről és a nevelésről.

Az infrastrukturális fejlesztések egyes területeken (ilyen például a telekommunikáció, energiaellátás) **látványos eredményeket hoztak** a vidéki településeken is, bár a vidéki jövedelemviszonyok, a szegénység miatt bizonyos fejlesztés eredményeit (internet, televíziózás, energiaellátás) a falusi népesség csak nagyon korlátozottan tudja kihasználni. Ma már gyakorlatilag nincs olyan település, ahonnan a telefonálás, az elektronikus hírközlés (több televízió csatorna és rádió) elérése, az internet-hozzáférés gondot jelentette. Változatlanul nem kielégítő viszont az alapvető pénzügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés lehetősége (számlavezetés, pénzfelvétel számláról), de a tanyavilágban még a biztonságos elektromos energiával való ellátás sem természetes.

³ A „város” státusz (cím) megszerzése nálunk eleve nyhe feltételeken alapul, amit ráadásul lazán is kezelünk (kezel a hivatalos politika), így az utóbbi évtizedek új városai jellemzően nem mutatnak igazi városképet. Az elemzések, értékelések során a város és falu elnevezés alapján, illetve rájuk nézve épp ezért csak korlátozottan alakíthatunk ki helytálló megállapításokat. Ezért aztán a települések mérete mindenképp mérlegelendő, a kis lélekszámú városokat az európai országokban jellemzően vidékinek tekintik.

⁴ A falugondnoki rendszer kiépülése a szocializmus időszakának utolsó évtizedében megindult, lényegében „nem hivatalos” kezdeményezésre (az iránta érzett tisztelet jeléül megemlítjük: a VÁTI egyik munkatársának, Kemény Bertalannak ebben úttörő szerepe volt), de a kezdeményezést hivatalos szervek – ha nem is túl ambíciózusan – felkarolták.

Általában **megfelelő az energia ellátás**, a rendszerváltást követő években bővült a vezetékes gázellátás (az állami támogatás hatására gyakran olyan helyen is, ahol gazdaságilag nem volt ésszerű a megvalósítás), a vezetékes ivóvíz ellátás (bár a szigorú EU szabvány miatt egyes településeken további beavatkozások szükségesek, elsősorban az ivóvíz arzéntartalmának csökkentésére), a szennyvízgyűjtés és szennyvízkezelés eredményei is figyelemre méltóak. Ma már a kisebb településeken is általános a kommunális szemét összegyűjtése és megfelelő kezelése.

Kisebb települések **elérhetősége** (és ezekről a városok elérhetősége) a növekvő személygépkocsi állománynak köszönhetően elvileg csökkent, de a saját gépkocsi rendszeres használat is csak **egy szűk réteg számára elérhető**, ezért helyénvaló az elérhetőség lehetőségének csak elvi javulásáról beszélni. Különösen annak fényében, hogy a közösségi közlekedés feltételei (vasút, autóbusz) nem javultak, sok esetben romlottak, a keresetek változásához képest az utazási költségek pedig túlságosan magasak.

A kereskedelmi szolgáltatások Magyarországon látványosan fejlődtek a rendszerváltás utáni években, nagyobb városokban a népesség javára szolgáló igazi verseny is megfigyelhető (a fogyasztói árak és a szolgáltatások színvonala tekintetében) a kereskedelmi láncok, illetve üzletek között. A kistelepülések helyzetén – ha a helyi vásárlási lehetőségeket nézzük – ez a jelenség nem sok változást hozott, pontosabban **javulást nem hozott**. Falvakban általában, a kisebb településeken szinte törvényszerűen nincsenek jelen a versenyző áruházi láncok, sőt egyéni üzemeltetésű boltok sem, és mára az a paradox helyzet alakult ki, hogy a fogyasztói árak a kisebb települések üzleteiben jellemezően magasabbak (talán mert nincsenek versenyző szolgáltatók), pedig a családok bevételei (keresetek és egyéb bevételek) ezeken a településeken a legalacsonyabbak⁵.

2.3. 6.2.3 A vidéki népesség foglalkoztatása, a keresetek alakulása, a vidék gazdasági bázisa

A vidék állapotának különösen fontos jelző eleme a foglalkoztatottság alakulása.⁶ A helyben való foglalkoztatás lehetőségei **messze az igények alatt** alakulnak (már évtizedek óta), a kisebb falvakban szinte csak az önkormányzat és intézményei, valamint a mező- és erdőgazdálkodás nyújt foglalkoztatási lehetőséget. Ugyanakkor ma már ott tartunk, hogy a falvakban jelentős részben a mindennapi kisipari szolgáltatásokat (tetőfedő, vízvezeték szerelő, kőműves) is csak távolabbi városokból lehet igénybe venni, illetve ezekre vállalkozót találni.

A városi foglalkoztatási lehetőségek több mint fél évszázada meghatározóak a vidéki népesség számára. Épp ezért a vidékre nézve kedvezőtlen (egyések szerint katasztrófával felérő) következménnyel járt, hogy a rendszerváltás tájkán (közvetlenül előtte is) korábban a nemzetgazdaság szempontjából meghatározó jelentőségű iparvállalatok jelentős része összeroppant, vagy megszűnt (és így olyan nagyvárosok kerültek kilátástalan helyzetbe mint Miskolc, Ózd, Salgótarján, Tatabánya). Megroppanásukat – többek között – az idézte elő, hogy elveszítették (feladták) hagyományos keleti piacukat (igényesebb piacra esetleg a termék színvonala miatt nem tudtak betörni), a privatizáció során a külföldi befektető gyakran nem gyártó kapacitást akart venni, hanem csak piacot szerezni saját termékeinek (meglévő kapacitásainak). Csökkent tehát a piaci kereslet fontos iparágak és vállalatok termékei iránt (végső soron csökkent az iparvárosok, illetve különböző iparágak munkaerő igénye), ezért leépítettek kapacitásokat, következményeként csökkentették a foglalkoztatottak számát. A kapacitás- és létszámcsoökkentés tipikusan úgy jelentkezett, hogy **először a vidéki telephelyeiket zárták be** (mert eziránt volt legkisebb az ellenállás), illetve **az ingázó, a vidékről bejáró munkaerőt küldték el** (már csak azért is, mert a helyi munkaerőhöz képest magasabb költséggel járt foglalkoztatásuk például a bejárás költségeinek részbeni megtérítése miatt). A kihasználatlanná vált munkaerő döntő része nem talált munkát – mert szakképzetlen volt, vagy csak egy szakamára szóló speciális képzettséggel rendelkezett, vagy az idősebb korosztályokhoz tartozott – és munkanélküli lett. A munkanélküliség anyagi terhet – legalábbis egy ideig az állam az ellátó rendszerén keresztül vállalta (segélyezés), a morális terhe és következményei nagyrészt a vidéki térségeket sújtották.

⁵ A lakosság jövedelmi helyzetére az egy főre jutó személyi jövedelemadó alap nagyságából, az állásnélküliek arányából, illetve a szociális támogatásra szoruló arányából következtethetünk. A családok bevételeire vonatkozó megállapítás is ezek alapján született.

⁶ Magyarországon a munkanélküliségi ráta az EU átlaghoz képest nem magas, de erre nem lehetünk nagyon büszkék, hiszen az úgynevezett **foglalkoztatási arány (ráta) rendkívül alacsony**, tartósan 57% körül alakul. A fejlettebb és jobban prosperáló tagországokban ennek a fontos gazdasági mutatóknak az értéke 65% körüli! Nálunk tehát sokkal nagyobb arányban vannak, akik lehetnek volna (lehetnének), de nem voltak a munkaerőpiac szereplői (munkavállalók), így munkanélküliek eleve nem lehetnek. A munkanélküli ellátás sem jár örökké, akik ettől elesnek, de mégsem tudnak elhelyezkedni, a munkanélküliek között már nem szerepelnek. Ezért ajánlják az állástalanok (állással nem rendelkezők) számítását is. Falvakban egyébként a nők körében az alacsonyabb foglalkoztatási ráta szinte természetes, pontosabb szinte törvényszerű, hiszen a család ellátása, a gyerekgondozás (és ha van házköri mezőgazdálkodás), az idősebb családtagokról való gondoskodás a családok nőtajaira hárul.

Közismert, hogy a **vidék gazdasági bázisa Magyarországon jelentős részben a mezőgazdaságra**, a mezőgazdaság szervezeti kereteire (termelőszövetkezetek és állami gazdaságok) és a mezőgazdasági termékek feldolgozására (élelmiszeripari szakágazatok) épült. A rendszerváltás környékén jelentkező gazdasági nehézségek hatására Magyarországon csökkent az életszínvonal, következésképp a mezőgazdasági termékek iránti belföldi kereslet (a fogyasztás), ráadásul igen jelentős keleti exportpiacokat is elveszített a mezőgazdaság (friss gyümölcs és zöldségfélék) és az élelmiszeripar (konzervipar, húsipar).

A rendszerváltással együtt járt a mezőgazdaság földhasználati és tulajdonviszonyainak megváltoztatása és szervezeti kereteinek törvényileg előírt átalakítása is. Ennek során gyakorlatilag megszűnt a mezőgazdasági nagyüzemek keretében igen jelentős foglalkoztatási bázist jelentő úgynevezett **kiegészítő tevékenység**⁷, a nagyüzemek átalakulásával pedig **megszűnt a mezőgazdaságban a foglalkoztatási kényszer** is⁸. A nagyüzemek helyén (helyett) megjelenő mezőgazdasági vállalkozásokban tovább egyszerűsödött a termelési szerkezet (gabonafélék abszolút túlsúlya), a munkaigényes ágazatok (zöldség-, szőlő- és gyümölcsstermelés, vetőmag előállítás) visszaszorultak, soha nem látott mértékben csökkent az állattartás, mindezek miatt is visszaesett a mezőgazdaság munkaerő igénye. A szocializmus idején létező mezőgazdasági **termelési integrációk** (így például a nagyüzemek és kisgazdaságok integrációja) – melyek nem csak a mezőgazdasági foglalkozásúak, hanem általában a falusi népesség számára is nyújtottak mezőgazdasági tevékenység folytatására lehetőséget, leginkább élőlomb-igényes ágazatokban – gyakorlatilag megszűntek és újjászervezésük számottevő mértékben azóta sem sikerült⁹. A termelés alacsony jövedelmezőségére, az élőlomb magas közterheire is visszavezethető, hogy az egyéni gazdaságok idegen munkaerőt (legális formában) csak elvétve alkalmaznak.

Az 1986-1990 évek átlagában az aktív keresők 18%-át, 1991-1995 évek átlagában 11%-át, 1995-ben 8,5%-át foglalkoztatta a mezőgazdaság, az utóbbi években már **csupán 4,5% körüli a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya**. Az előbb vázolt folyamatok hatására 1990 óta a mezőgazdaság szervezeti keretéből végső soron **kikerült a foglalkoztatottaknak mintegy kétharmada, közel 700 ezer fő, és ennek csak töredékét tudták más nemzetgazdasági ágak foglalkoztatni**, a többség munkanélkülivé vált! Bár a mezőgazdaság mára talán túljutott a legkritikusabb állapotán, de munkaerőigénye nem bővül, sőt feltehetően még tovább csökken.

A munkanélküliségi ráta a rendszerváltás utáni években országosan is igen jelentős volt (majd minden ötödik foglalkoztatott munkanélküli lett), számos vidéki településen pedig meghaladta a 30 százalékot. A vidék nem volt, de nem is lehetett felkészülve ilyen mértékű és robbanásszerűen jelentkező változásokra, melyek hatásaként **a vidék, a vidéken élő népesség lett a gazdasági-társadalmi átalakulások (változások) legnagyobb vesztese!**

A vidéki, falusi lakosság helyzetét nehezíti, hogy falvakban manapság is igen kevés új munkahely létesül. A munkájukat elveszített falusi emberek, különösen pedig a mezőgazdasági foglalkozásúak nagyrészt alacsony képzettségűek voltak. Közülük az idősebbek már nem tudtak váltani (új szakmát elsajátítani), nem volt esélyük az elhelyezkedésre, nyugdíjjogosultságukig alkalmi munkából tengődtek, netán kényszer-gazdálkodók (egyéni gazdák) lettek, gyakran szükségszerűen a munkanélküliséggel járó családi feszültségek és tragédiák részesei lettek. Utódaikra pedig hihetetlenül nehéz örökséget, a hátrányos helyzetet, az életkezdés nehézségeit, **az esélyhátrányt hagyták.**

A számszerű adatok szerint a legkritikusabb kilencvenes években **a munkanélküliek közel fele vidéki lakos** volt (arányuk azóta is hasonló nagyságrendű), holott a vidéki népesség aránya – mint jeleztük – csak mintegy harmada az ország lakosságának!¹⁰

⁷ A köznapi szóhasználat, de a szakmai nyelv is többféle kifejezéssel illette a mezőgazdasági nagyüzemek mindazon tevékenységeit, melyek a hagyományos élelmiszer-előállítás, élelmiszeripari és egyéb ipari alapanyag előállítás (vagyis az alaptevékenységen) kívüli tevékenységeket foglalta magában. A nagyüzemek különböző ipari és szolgáltató tevékenységeket is folytattak, esetenként ezekből a tevékenységekből származott a bevételük, de főként a jövedelmük nagyobb hányada. Természetesen nem csak vidéki telephelyeken és nem csak vidéki munkaerőt foglalkoztattak az effajta tevékenységekben.

⁸ A „foglalkoztatási kényszer” nem azt jelentette, hogy a mezőgazdasági nagyüzemeket jogszabály kötelezte volna a munkaerő foglalkoztatására, csupán azt, hogy erre – mint helyi gazdasági szervezetek – készletét érezték, hiszen ezt várta el a társadalom is (a társadalmi elvárás párttámogatással majdnem felért a törvényi kényszerrel).

⁹ Erről (a termelők szervezetsége) a mezőgazdaság térségi különbségeinek tárgyalásakor is szólunk a 3. modulban.

¹⁰ Például 1997. év végén az országos munkanélküliségi ráta 11,4% volt, hasonló mértékű volt a vidéki városoké is (11,5%), a községeké 14,5%. Az állásnélküliek arányát tekintve (akkor és azóta is) még rosszabb a vidék helyzete (mint arra már egy előző lábjegyzetben is utaltunk, a munkanélküliségi ráta a munkanélküliségi járadékra már nem jogosultakat, illetve a munkaerőpiacra be sem kerülőket – vagyis akiknek még nem is volt állásuk – nem mutatja, ezeknek a népcsoportok a számaránya községekben magasabb).

A munkaerő túlkínálatnak, illetve a munkalehetőségek hiányának is következménye a keresetekben a vidéki népesség rovására tartósan jelentkező különbségek. A keresetek különbségeit jelzi az egy főre jutó személyi jövedelemadó (illetve adóalap) nagysága és háztartások jövedelme. Az egy főre jutó jövedelemadó alap nagysága a városi településeken – évektől is függően – akár **kétszer-háromszor magasabb, mint a falvakban**. Az egy főre jutó háztartási jövedelem átlaga a fővároshoz képest közel 50%-kal alacsonyabb, a falusi társadalomban a szegénység közel háromszor akkora, mint a fővárosban.

Kétségtelen viszont, hogy a vidéki népesség körében viszonylag jelentős a „rejtett gazdaságban” folytatott tevékenység, melynek van jövedelempótló szerepe. A jövedelempótlás azonban nem olyan mértékű, hogy a családok széles körének túlélési biztosítékává válhatna.

A vidék gazdasági teljesítményében értelemszerűen nagyobb az agrárgazdaság súlya, valamint a mikro- és kisvállalkozások szerepe. Nemzetközi tapasztalatok szerint a gazdasági fejlődéssel a mezőgazdaság szerepe a nemzetgazdaság teljesítményében viszonylagos csökkenést mutat. Hasonló tendencia érvényesül hazánkban is, hiszen a magyar mező- és erdőgazdaság 1980-ban a GDP közel 19%-át, 1990-ben 15%-át, az utóbbi években pedig 4% körüli hányadát állította elő.¹¹ Sajátos, hogy Magyarországon a mezőgazdaság teljesítménye nem csak arányaiban, hanem 1988-tól 1994-ig a termékkibocsátás mennyiségével mérve is (és abszolút értékben) csökkent! A **mező- és erdőgazdasági termelés visszaesése** Magyarországon évtizedünkben a nemzetgazdasági átlaghoz képest erőteljesebb volt, a mezőgazdaság teljesítménye és termelési színvonala ma a húsz évvel ezelőtti szinten áll. Ma is vannak azonban olyan megyék (például Békés megye), ahol a mezőgazdálkodás változatlanul igen jelentős, akár a gazdasági teljesítményt vizsgáljuk, akár a foglalkoztatási szerepét nézzük.

A mezőgazdaság, tágabb értelemben az élelmiszergazdaság (amely a mezőgazdaságon túl az élelmiszeripart is magában foglalja) jövőbeni szerepére vonatkozóan elvileg három forgatókönyv elképzelhető. Lehet:

- a vidék gazdaságának hajtómotorja, dinamizáló ereje,
- megtartja mai pozícióját, kibocsátása mennyiségben jelentősen nem változik, értékben viszont bővül,
- a támogatások hatására sem képes lényeges magújulásra, mai pozícióját is csak a viszonylag jó adottságú térségekben tartja meg, máshol hanyatlik, csökken a gazdasági és foglalkoztatási szerepe.

Kérdéses, hogy az agrárgazdaság, ezen belül a mezőgazdaság képes lesz-e visszaszerezni korábbi pozícióját és egyáltalán szabad-e ilyen törekvést célkitűzésként megfogalmazni? Leginkább valószínű tehát a másodikként említett változat, az első bekövetkeztének **minimális az esélye**, a harmadiknak pedig megvan a veszélye. Azt világosan látnunk kell, hogy az agrárgazdaság önmagában még látványos fejlődéssel sem lenne képes a vidék gondjainak orvoslására, de különösen a kisebb településeken ezután is meghatározó tényező lehet.

Az egyes térségek, települések gazdasági helyzetének fontos mutatója a vállalkozássűrűség (leggyakrabban a vállalkozások számát viszonyítják a lakónépességhez), de ez a mutató is (más mutatókhoz hasonlóan) esetenként és a vidék vonatkozásában félrevezető lehet. Egyrészt, mert vidékre, a vidéki településekre a mikro- és kisvállalkozások jellemzőek (melyek foglalkoztató kapacitása és gazdasági teljesítménye is alacsony), másrészt, mert vidéken magasabb a vállalkozásokon belül az úgynevezett kényszervállalkozások aránya.

2.4. 6.2.4 A vidékfejlesztési programok hatásai

A nyolcadik és kilencedik modulban is foglalkozunk a rendszerváltás utáni vidékfejlesztési programokkal. E helyen elsősorban a vidékfejlesztési programok hatásairól szólnunk.

Az első vidékfejlesztési program a SAPARD volt.¹² Az első jelentősebb fejlesztési program, amely az EU pénzügyi támogatását élvezte. Közösségi jogi szabályozás alapján, nemzeti hatáskörben készült a tervezete a 2000-2006 közötti időszakra, kimondottan is az volt az elsődleges célja, hogy Magyarországot, mint leendő tagországot felkészítse az EU az agrár- és vidékfejlesztési támogatásainak fogadására. A program keretében tucatnyi intézkedést tartalmazó csomagból lehetett alkalmazásra intézkedést választani, az adottságok és szükségletek mérlegelésével. A program elvileg 2000-ben indult, az első kifizetésekre azonban csak 2002-ben került sor, EU csatlakozásunk miatt 2004-ben pedig félbeszakadt.

¹¹ A gazdaságilag fejlettebb országokban a mezőgazdaság GDP-ből való részesedése 2-2,5% körül alakul.

¹² A programról az összes fontos információ (terv, végrehajtási jelentések, jogszabályok) a Vidékfejlesztési Minisztérium (VM) honlapján megtalálható. (<http://www.fvm.hu/main.php?folderID=1027>)

Vidéki térségeink jellemzői és
változások irányai a rendszerváltást
követően

A program három intézkedéscsoportot tartalmazott (akkor prioritásnak nevezték, az ÚMVP-ben tengelynek nevezik), forrásait tekintve első helyen „**az agrárgazdaság versenyképességének növelése**” szerepelt (erre jutott a terv szerint a források 58%-a), ezt a „vidéki térségek adaptációs képességének erősítése” (36%) és a „környezetvédelem szempontjainak előtérbe helyezése” (4%) követte. Ezekhez a prioritásokhoz kapcsolódva 8 intézkedés (és még az úgynevezett technikai segítségnyújtás) szerepelt a tervben.

A végrehajtási jelentés szerint három intézkedést nem hirdettek meg és a tervezetthez képest a források megosztásában is változás történt. Már a terv is azt tükrözte, hogy **a források zömét a mezőgazdasággal kapcsolatos fejlesztésekre szánták**, a végrehajtás során ez a törekvés még inkább felerősödött. (6-1. táblázat) Olyan intézkedés, ami nem kifejezetten a mezőgazdaságra, mezőgazdasági vállalkozásokra, illetve mezőgazdasági termékek feldolgozására irányult, csak egy volt (falufejlesztés), a forrásokból való részesedése pedig csak 9,3 százalékot (kevesebb, mint 6 milliárd forintot) ért el. A hivatkozott táblázatban szereplő intézkedésekre mintegy 59 milliárd forint kifizetés történt.

6-1. táblázat - A SAPARD program keretében kifizetett támogatások intézkedések szerint

Intézkedés	Forrás	
	milliárd Ft	megoszlása, %
Mezőgazdasági vállalkozások beruházásainak támogatása	23,3	39,3
Mezőgazdasági és halászati termékek feldolgozásának és marketingjének fejlesztése	16,3	27,5
Falufejlesztés és -felújítás, a vidék tárgyi és szellemi örökségének védelme és megőrzése	5,5	9,3
Tevékenységek diverzifikálása, alternatív jövedelemszerzést biztosító gazdasági tevékenységek fejlesztése	0,4	0,7
Vidéki infrastruktúra fejlesztése, javítása	13,5	22,8
Technikai segítségnyújtás	0,3	0,5
Összesen	59,3	100,0

Forrás: A SAPARD Program ex-post értékelése,
http://www.fvm.hu/doc/upload/200810/sparad_expost_hu_080925.pdf

A program zárását követően utóértékelés (úgynevezett ex-post értékelés) készült¹³. Eszerint a SAPARD keretében mintegy 60 milliárd forintnyi támogatás került kifizetésre a 2000-2004 közötti időszakban¹⁴, vagyis a program futamidejének egy évére átlagosan 12 milliárd forint jutott.

Az ex-post értékelés szerint mintegy 1500 mezőgazdasági üzem részesült fejlesztési (beruházási) támogatásban. Ha elfogadjuk azt a becslést, hogy abban az időben megközelítően 200-220 ezerre volt tehető a mezőgazdaságban a gazdaságok száma,¹⁵ akkor azt mondhatjuk, hogy megközelítően **csak minden századik gazdaság (a gazdaságok 0,75%-a) jutott a SAPARD révén fejlesztési támogatáshoz**.

¹³ A SAPARD Program ex-post értékelése, 2007. december http://www.fvm.hu/doc/upload/200810/sparad_expost_hu_080925.pdf

¹⁴ A kifizetések pénzügyi teljesítése ezzel az időszakkal csak részben egyezik, mert az első két évben gyakorlatilag nem volt kifizetés, viszont bizonyos kifizetések a 2004 utáni időszakra is áthúzódtak.

¹⁵ A „gazdaság” értelmezésével kapcsolatban érdemes elolvasni a 3. modul ezzel kapcsolatos ismertetést.

Vidéki térségeink jellemzői és
változások irányai a rendszerváltást
követően

A falufejlesztéshez kapcsolódó intézkedés 87 települést érintett, a közel 3000 vidéki településből. Ez azt jelenti, hogy **a vidéki települések 3%-a nyert el valamilyen támogatást**. A SAPARD például 26 településrészt felújítottak, ugyancsak felújítottak 130 épületet, 524 km üzemi utat építettek, 69 gazdaságban korszerűsítették az energia ellátást, és még más számszerűsített eredményekről is számot ad az ex-ante értékelés.

A végső következtetés az, hogy **a kimutatható eredmények** makrogazdasági szinten (országos összefüggésben) nézve **igen szerények**. A program legjelentősebb – bár nem számszerűsíthető eredménye – az volt a programnak, hogy jórészt kiépült az EU vidékfejlesztési támogatások folyósításához nélkülözhetetlen intézményrendszer.

Magyarország EU csatlakozását követően két vidékfejlesztési terv (program indult), az **NVT és az AVOP**.

A 2004-ben EU támogatással elindított **NVT** (Nemzeti Vidékfejlesztési Terv az EMOGA Garancia Részleg intézkedéseire) keretében hat intézkedésre (a technikai segítségnyújtáson felül) folyósítottak támogatásokat, ezek:

1. Agrár-környezetgazdálkodás;
2. Kedvezőtlen adottságú területek támogatása;
3. Az Európai Unió környezetvédelmi, állatjóléti és higiéniai követelményeinek való megfelelés elősegítése;
4. Mezőgazdasági területek erdősítése;
5. Szerkezetátalakítás alatt álló félig önellátó gazdaságok támogatása;
6. Termelői csoportok létrehozásának és működtetésének támogatása.

A fenti felsorolásból is látható, hogy kizárólag olyan intézkedésről van szó, melyek **gazdaságokat-gazdálkodókat érintettek** és jellemzően nem fejlesztési-, hanem **kompenzációs jellegű** támogatások voltak. Ebből az is következik, hogy ezeknek a támogatásoknak a legnagyobb része csak a gazdák-gazdaságok (a mezőgazdaság) **jövedelmi pozícióját javította**. Ez sem lebecsülendő, de csak szűk vidéki kört érintő gazdasági eredmény. Ha viszont arra gondolunk, hogy az intézkedések elősegítették a környezetbarát gazdálkodás szélesebb-körü elterjedését (májd 2 millió hektár területen), a leggyengébb minőségű mezőgazdasági hasznosítású földek erdősítését (évente mintegy 5 ezer hektár új erdő), a kedvezőtlen adottságú területeken a termelési funkció fenntartását (ugyan csak mintegy 200 ezer hektár területen), akkor **pozitív társadalmi hatásokról beszélhetünk** annak ellenére, hogy a vidék gazdasági fejlődésére minimális hatást gyakorolt a terv megvalósítása. Az ex-post értékelés¹⁶ egyébként alapvetően sikeres programként minősíti az NVT-t.

Az **AVOP** (Agrár- és Vidékfejlesztési Program¹⁷) is 2004-ben indult és ugyancsak EU támogatással. Ez már jellemzően **fejlesztési jellegű** intézkedéseket tartalmazott:

1. A mezőgazdasági beruházások támogatása;
2. A halászati ágazat strukturális támogatása;
3. Fiatal gazdálkodók induló támogatása;
4. Szakmai továbbképzés és átképzés támogatása;
5. A mezőgazdasági termékek feldolgozásának és értékesítésének fejlesztése;
6. Vidéki jövedelemszerzési lehetőségek bővítése;
7. Mezőgazdasághoz kötődő infrastruktúra fejlesztése;
8. Falufejlesztés és –megújítás, a vidék tárgyi és szellemi örökségének védelme és megőrzése;
9. LEADER+.

¹⁶ A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv 2004-2006 ex-post értékelése, <http://www.vm.gov.hu/main.php?folderID=2440&articleID=14726&ctag=articlist&iid=1>

¹⁷A programmal kapcsolatban sok információ elérhető a következő internetes címen <http://www.vm.gov.hu/main.php?folderID=1374>

Vidéki térségeink jellemzői és
változások irányai a rendszerváltást
követően

Az intézkedések közül egyik a halászat (2.), egy másik az élelmiszer-feldolgozás (5.) támogatására irányult, a többség viszont (a 8. és 9. kivételével) elsősorban a mezőgazdasági termeléshez, illetve mezőgazdasági üzemekhez kapcsolódott.

Ezek az intézkedések három prioritás köré csoportosultak, a program keretében kifizetett támogatások prioritások szerint a következő táblázatban láthatók. (6-2. táblázat)

6-2. táblázat - Az AVOP keretében kifizetett támogatások prioritások szerint

Prioritás	Kifizetett támogatás	
	milliárd Ft	megoszlás, %
A versenyképes alapanyag-termelés megalapozása a mezőgazdaságban	64,5	59,0
Az élelmiszer-feldolgozás modernizálása	14,6	13,4
Vidéki térségek fejlesztése	27,4	25,1
Összesen	106,5	97,4
Technikai segítségnyújtás	2,8	2,6
Program összesen	109,3	100,0

Forrás: FVM (2010): Záró Végrehajtási Jelentés az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program megvalósításáról, http://www.fvm.gov.hu/doc/upload/201006/avop_zaro_jelentes_v10_20100601.doc

Pénzügyi oldalról nézve (ha a program teljesítésének pénzügyi mutatóira gondolunk) egyértelmű, hogy a **mezőgazdaság versenyképességének a növelése kapott elsődleges prioritást**, hiszen a források közel 60%-a ezzel kapcsolatban került kifizetésre.

A foglalkoztatással kapcsolatban az utóértékelés az információs rendszerre hivatkozva megállapította, hogy 20237 munkahely létrehozása vagy megtartása¹⁸ a program egyik eredménye, de mérséklődött a falvakból való elvándorlás és a környezetterhelés is.

Néhány konkrét számadat az eredményről:

- 285 a fiatal gazdálkodók által létrehozott gazdaságok száma,
- összesen mintegy 11 ezer pályázó részesült támogatásban¹⁹, ebből beruházási támogatásban 2470,
 - ezen belül 1479 pályázó gépbszerzésre,
 - 8 gazdaságban ültetvénytelepítésre,
 - 146 öntözési beruházásra,
 - 33 meliorációra,
 - 280 állattenyésztési építési beruházására,
 - 623 növénytermelési-kertészeti építési beruházásra kapott támogatást.

¹⁸ Lehet, de tudni kell, hogy nem volt pontosan definiált a két fogalom (pontosabban annak tartalma)!

¹⁹ Ha feltételezzük, hogy egy gazdaság csak egy pályázatot nyert, akkor a gazdaságok 5%-a volt a program nyertese.

Nem lehangoló szám adatok, de az nyilvánvaló, hogy AVOP hozzájárult ahhoz a folyamathoz, mely a mezőgazdaság eszközállományának megújulását hozta.

Ami a vidéki térségek fejlesztését célzó intézkedések eredményét illeti:

- 2432 pályázat részesült támogatásban, bár ebből 2140 a Leader+ intézkedéshez kapcsolódott²⁰,
- 209 pályázat nyertese a vidéki jövedelemszerzési lehetőségek bővítésére, 70 pályázat a mezőgazdasághoz kötődő infrastruktúra fejlesztésre,
- 13 falufejlesztés és –megújítás, a vidék tárgyi és szellemi örökségének védelme és megőrzése címén kapott támogatást.

Ezek a számszerű eredmények is elég szerények, de azért azt látni kell, hogy nem minden eredmény számszerűsíthető és főként, hogy a hatások nem azonnal mérhetők. Szerencsés esetben elképzelhető, hogy ezek az intézkedések úgy megmozgatták a vidéki embereket, közösségeket, melynek eredménye hosszabb távon a településükért való tenni akarásban, az igényesebb településkép megteremtésében, a környezetük értékeinek megőrzésében, a falusi turizmus fellendülésében mutatkozik majd.

3. 6.3 Összefoglalás

Ebben a modulban a vidéki térségek helyzetének a rendszerváltást követően jelentkező változásait foglaltuk össze, rövid történelmi visszatekintéssel indítva. A hallgató a leírtak révén felismerheti: a vidék gazdasági-társadalmi problémái nem a rendszerváltással, nem a rendszerváltás miatt, **még csak nem is a szocializmus időszakában keletkeztek**. Arra is ráirányítottuk a figyelmet, hogy a vidék igen sérülékeny, a kedvezőtlen következmények sokkal élesebben jelentkeztek, mint a gazdagabb tájakon. A helyzetértékelésben a népesség változásával és változás okaival, gazdasági bázis – foglalkoztatottság – munkanélküliség – kereseti viszonyok és az infrastruktúra kérdéskörével, mint a vidéki életkörülményeket meghatározó elemekkel foglalkoztunk. A figyelmes hallgatóban tudatosodhatott, hogy a vidék gazdasági bázisában a mezőgazdaság ugyan jelentős, de relatíve csökkenő súlyú nemzetgazdasági ág.

A hallgató más modulokat is áttanulmányozva (különösen az ötödik modult, ahol az OTK-t tárgyaljuk, mert az ott kiemelt kistérségi típusok végső soron mind vidéki térségek) **reális képet kap a vidék mai helyzetéről** is. Bemutattuk az EU pénzügyi támogatásaival eddig lezárult vidékfejlesztési programok eredményeit is azzal a szándékkal, hogy hallgatóknak felismerjék: ezek a programok nem hozták, nem is hozhatták a vidék látványos fejlődését, de **kedvező hatásukat lebecsülni sem szabad!**

A témakör iránt mélyebben érdeklődő hallgatók figyelmét felhívjuk arra, hogy a modul végén elhelyezett irodalomjegyzékben olyan forrásmunkákat is találunk, melyek részletesebben tárgyalnak egyes kérdéseket, és további ötleteket is adnak más irodalmak tanulmányozásához.

Ellenőrző kérdések:

1. Hogyan változott (változik) a vidéki népesség száma (tendenciák)?
2. Mivel érzékeltetné a mezőgazdaság (mint gazdasági bázis) változó szerepét a vidék életében?
3. Hogyan változott az infrastruktúra, mely elemeiben születtek látványos eredmények?
4. A vidéki munkaerő túlkínálatnak, a foglalkoztatási lehetőségek hiányának milyen következményei lehetnek (vannak)?
5. Már zárultak le EU pénzügyi támogatással indult vidékfejlesztési programok (tervek), mit tud ezek eredményeiről?

Irodalomjegyzék

²⁰ Erről egy kapcsolódó tárgy (Agrár- és vidékfejlesztési stratégiák gyakorlati alkalmazása) keretében kapnak bővebb ismereteket.

Vidéki térségeink jellemzői és
változások irányai a rendszerváltást
követően

Csatári B.: A vidék földrajzi kérdései, Földrajzi Konferencia, Szeged., 2001., <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/Csatari.pdf>

Dorgai L. (szerk.): A közvetlen támogatások feltételezett csökkentésének társadalmi-, gazdasági- és környezeti hatásai (első megközelítés), Agrárgazdasági tanulmányok 2008/6., Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 2008., <https://www.aki.gov.hu>

Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium FVM: Záró Végrehajtási Jelentés az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program megvalósításáról, 2010., http://www.fvm.gov.hu/doc/upload/201006/avop_zaro_jelentes_v10_20100601.doc

FVM: A Nemzeti Vidékfejlesztési Terv 2004-2006 ex-post értékelése, 2009., <http://www.vm.gov.hu/main.php?folderID=2440&articleID=14726&ctag=articlelist&iid=1>

FVM: A SAPARD Program ex-post értékelése, 2007., http://www.fvm.hu/doc/upload/200810/sparad_expost_hu_080925.pdf

FVM (2004a): Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP) 2004-2006, 2004., <http://www.vm.gov.hu/main.php?folderID=1609>

FVM (2004b): Nemzeti Vidékfejlesztési Terv az EMOGA Garanciarészleg Intézkedéseire, 2004., <http://www.fvm.hu/doc/upload/200409/nvt1.pdf>

FVM (2000): Magyarország SAPARD terve 2000-2006., 2000., http://www.fvm.hu/doc/upload/200503/sapard_terv.pdf

Tóth E., Ludvig K., Márkus P.: A vidéki megélhetés jellemzői és tipikus modelljei a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben, Agrárgazdasági tanulmányok 2009/4., Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 2009., <https://www.aki.gov.hu>

Tóth E. - Hamza E.: Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe, Agrárgazdasági tanulmányok 2006/2., Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 2006., <https://www.aki.gov.hu>

Csatári B.: *A vidék földrajzi kérdései*, Földrajzi Konferencia, Szeged., 2001., <http://geography.hu/mfk2001/cikkek/Csatari.pdf>

Dorgai L. (szerk.): *A közvetlen támogatások feltételezett csökkentésének társadalmi-, gazdasági- és környezeti hatásai (első megközelítés)*, Agrárgazdasági tanulmányok 2008/6., Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, , 2008., <https://www.aki.gov.hu>

Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium FVM: *Záró Végrehajtási Jelentés az Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program megvalósításáról*, 2010., http://www.fvm.gov.hu/doc/upload/201006/avop_zaro_jelentes_v10_20100601.doc

FVM: 2009., <http://www.vm.gov.hu/main.php?folderID=2440&articleID=14726&ctag=articlelist&iid=1>

FVM: 2007.

FVM (2004a): *Agrár- és Vidékfejlesztési Operatív Program (AVOP) 2004-2006*, 2004., <http://www.vm.gov.hu/main.php?folderID=1609>

FVM (2004b): *Nemzeti Vidékfejlesztési Terv az EMOGA Garanciarészleg Intézkedéseire*, 2004., <http://www.fvm.hu/doc/upload/200409/nvt1.pdf>

FVM (2000): *Magyarország SAPARD terve 2000-2006.*, 2000., http://www.fvm.hu/doc/upload/200503/sapard_terv.pdf

Tóth E., Ludvig K., Márkus P.: *A vidéki megélhetés jellemzői és tipikus modelljei a leghátrányosabb helyzetű kistérségekben*, Agrárgazdasági tanulmányok 2009/4., Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 2009., <https://www.aki.gov.hu>

Tóth E. - Hamza E.: *Az egyéni gazdaságok eltartó-képessége, megélhetésben betöltött szerepe*, Agrárgazdasági tanulmányok 2006/2., Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 2006., <https://www.aki.gov.hu>